

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкриваються психолого-педагогічні засади дослідження проблеми саморозвитку особистості. Сутність феномена «саморозвиток особистості» висвітлюється з позицій гуманістичної педагогіки, акмеології, теорії діяльності, системного підходу, компетентнісної парадигми.

Ключові слова: саморозвиток особистості, гуманістична педагогіка, акмеологія, компетентнісний підхід.

В статье раскрываются психолого-педагогические основы исследования проблемы саморазвития личности. Сущность феномена «саморазвитие личности» освещается с позиций гуманистической педагогики, акмеологии, теории деятельности, системного подхода, компетентностной парадигмы.

Ключевые слова: саморазвитие личности, гуманистическая педагогика, акмеология, компетентностный подход.

In the given article it is exposed the psychological-pedagogical foundation of research the problem of self-development of personality. The essence of “self-development” phenomenon is enlightened from a position of humanistic pedagogy, akmeology, theory of activity, system approach, competence paradigm.

Key-words: self-development of personality, humanistic pedagogy, akmeology, competence paradigm.

Постановка проблеми. Однією з важливих проблем оптимізації професійної підготовки педагогічних кадрів є забезпечення умов для повноцінного розвитку й саморозвитку особистості майбутнього фахівця. Ця проблема пов'язана з такими пріоритетними науково-практичними завданнями, як зміна інформаційно-ілюстративної парадигми навчання на особистісно орієнтовану, активізація прагнень студентів до самореалізації, творчого самовиявлення, формування у них наукового світогляду, рефлексивних умінь, критичного мислення.

Аналіз актуальних досліджень. Вивчення наукових джерел свідчить, що різні аспекти поданого питання розглядалися з таких позицій: висвітлення методологічних засад розвитку особистості в сучасному освітньому процесі (І. Бех, І. Зязюн, В. Кремень, О. Савченко, О. Сухомлинська), розкриття шляхів підвищення професіоналізму майбутніх фахівців (В. Андрущенко, Є. Барбіна, В. Гриньова, Н. Ничкало), дослідження особливостей формування компетентності саморозвитку педагогів (Н. Кічук, Я. Кічук, М. Князян).

Однак, проблема розкриття наукового базису оптимізації саморозвитку особистості майбутнього фахівця залишається поза увагою науковців. У зв'язку з цим **метою статті** є висвітлити науково-теоретичні засади вивчення різних аспектів саморозвитку особистості в сучасному світі.

Виклад основного матеріалу. Слід наголосити, що науковці (І. Бех, А. Деркач, І. Зязюн, В. Кремень, Е. Сайко) як провідну в психолого-педагогічній науці визначають проблему дослідження сутності, змісту, структури розвитку людини, у процесі якої людина стає носієм діяльності, набуває можливостей формуватися й здійснюватися у своїх індивідуальних особливостях. Питання про розвиток самості, яке відбивається в самоставленні, саморозумінні, самопізнанні, самовияві тощо, є центральною, а тому й феномен саморозвитку привертає все більшу увагу дослідників, котрі вивчають цю проблему з позицій гуманістичної педагогіки (а саме людиноцентризму), акмеології, теорії діяльності, системного підходу, компетентнісної парадигми.

Підготовка особистості до саморозвитку є однією з передумов подолання принципів суспільства споживання, людини маси. З цього приводу В. Кремень зазначав, що така людина втрачає «зв'язок із глибинними основами буття, безмірно розширюється вакуум її бездуховності» [10, с. 6]. Наш сучасник, на думку В. Кременя, має замислюватися про зміст і можливості буття, прагнути до самоперетворення, продуктивної діяльності, одухотворяти світ навколо себе, виявляти творчість. Феномен саморозвитку має розглядатися в концептуальному полі

людиноцентризму, оскільки він актуалізує гуманістичні цінності, висуває пріоритет духовної складової частини цивілізації, визнає перевагу духовно-моральної сторони. Людиноцентризм актуалізує необхідність творчої, інноваційної культури мислення особистості, яка прагне до вільного вибору знань, котрі їй потрібні [9, с. 9-10]. Завдання освіти, з позиції В. Кременя, полягає у ствердженні перспектив людини для її буття в майбутньому. В цьому найважливішу роль мають знання й мудрість, оскільки мудрість передбачає добродійність, благо для інших, кордоцентричність, «духовне освоєння світу», «осягнення вищих ціннісних смислів буття» [9, с. 11-12]. В. Кремень визначає провідне завдання людиноцентрично спрямованої освіти: вона має бути організованою так, щоб «викликати процес мисленнєвого очищення, розумового осяяння» [9, с. 17].

Проблема розвитку особистості в історичному вимірі досліджується О. Сухомлинською, яка наголошує, що розв'язання цієї проблеми багато в чому залежить від розробки інноваційних ідей, оригінальних конструкцій, котрі можуть розглядатися як інтерпретаційні джерела розробки нових напрямів освіти [13, с. 25].

О. Савченко зазначає, що забезпечення мобільності, інформованості, критичності і творчості мислення активізує процеси самонавчання й саморозвитку. Сьогодні проблема розвитку й саморозвитку, на думку О. Савченко, має вивчатися в теорії людського капіталу, яка передбачає висвітлення сутності й моделювання розвитку, засобів оптимального використання духовного, розумового потенціалу людини. Набуває пріоритетного значення висвітлення реальної цінності змісту освітнього процесу, а поряд з цим і засобів оптимізації обсягів змісту, його відповідність часу на вивчення нового матеріалу та вимогам щодо результатів навчання. Ми цілком згодні з позицією О. Савченко, що підвищити ефективність розвитку особистості можливо за рахунок комплексної експертизи якості змісту освіти, впровадження компетентнісного підходу, врахування

життєвого досвіду учнів та мотиваційно-ціннісних якостей, гуманізація спілкування вчителя й учнів.

Неабиякої ролі набуває структуризація впровадження розвивального потенціалу. Цей процес передбачає: концептуальне уявлення про освіту як цілісність, модельне представлення її змісту, його нормативне регулювання на рівні державного стандарту, типових навчальних планів, програм, створення навчально-методичного забезпечення у вигляді підручників, посібників, методичних рекомендацій [13, с. 36].

Розвиток і саморозвиток особистості як цілісності висвітлюється в контексті людиноцентризму й І. Бехом. Науковець підкреслює важливість врахування зв'язку між різними цінностями особистості, а саме, співвідношення позитивних моральних якостей, вплив однієї цінності на інтенсивність виявлення іншої, дотримання надпозиції творення як віддачі людям найкращого в собі. Забезпечити ефективність розвитку й саморозвитку можливо, на нашу думку, якщо реалізовувати такі концептуально-методологічні орієнтири, сформульовані І. Бехом, як добротворення попри усілякі негаразди й перешкоди без очікування винагороди, виховання в особистості прагнення стати носієм соціально важливих цінностей [1, с. 41-49].

Принципового значення має і таке концептуально-методологічне положення М. Боришевського, як осягнення людиною своїх сил, потреб їх реалізувати, виявити власне особливе призначення в житті й самоутвердитися в ньому [2, с. 49].

Є. Селезньова доводить, що саморозвиток як спеціальна духовна діяльність є змістом навчально-пізнавальної або професійної діяльності; це є стрижень особистого життя людини, а, отже, щоб ми не робили, це спрямоване на наш саморозвиток, становлення людського в людині, того, що визначає її гідність, моральну відповідність, цілісність. На підтвердження цього положення науковець наводить думку Л. Толстого, який зазначав таке: всі ми вважаємо, що нашим обов'язком є здійснити різні справи – виховати

дітей, заробити грошей, написати книгу, – але ми маємо лише одну справу: зробити так, аби наше життя було цільною, розумною, доброю справою.

Досліджувати проблеми саморозвитку особистості в полі гуманістичної педагогіки закликає і І. Зязюн, який стверджував, що сьогодні необхідно враховувати діалектику освітнього процесу, побудованого на підґрунті пристосування цілей саморозвитку з педагогічним управлінням цим процесом. Науковець підкреслює, що набуває особливої актуальності визнання самоцінності людини з урахуванням суспільного характеру її буття, а також виховання розумної особистості, що є «духом та джерелом істини і блага як необхідних чинників щастя і доброчесності» [12, с. 206]. В контексті цих вимог система освіти має формувати унікальні якості людини, котрі мобілізуються в так званій інформаційній економіці, забезпечувати впровадження особистісно орієнтованого виховання і продуктивного навчання. Реалізація цих вимог сприяє формуванню компетентності саморозвитку майбутнього фахівця. Така особистість здатна до творчого самовдосконалення, самостійного вибору нових цілей, має певний досвід досягнень. Критикуючи традиційну систему освіти, І. Зязюн наголошує, що «таке навчання не орієнтоване на формування механізмів саморозвитку особистості, оскільки ігнорує фактор спонтанності. Пізнавальна активність людини при цьому залишається поза увагою науковців» [12, с. 216]. Отже, передумовами ефективного саморозвитку є, на думку І. Зязюна, активізація пізнавальної діяльності, збагачення досвіду творчої праці (творчість, як слушно підкреслює науковець, має стати критерієм навченості), формування механізмів самонавчання і самовиховання, врахування індивідуальних особливостей учасників освітнього процесу, програмування успіху діяльності учнів, оцінювання результатів навчання згідно з власними нормативами, спонукання учнів і студентів до висловлення власного бачення проблеми, забезпечення радості навчання, актуалізація позитивних естетичних почуттів. Підсумовуючи викладене вище, можемо стверджувати слідом за І. Зязюном, що «гуманістичний підхід до розвитку особистості виходить з постулату про

розвиток людської психіки, завжди поступальний при наявності відповідних умов і конструктивного задоволення потреби у самоствердженні» [12, с. 217].

Ідеї забезпечення саморозвитку відбиваються й у теорії акмеології. Наприклад, Є. Селезньова доводить, що ефективність саморозвитку як чинника досягнення акме зумовлюється акмеологічною культурою особистості. Але цей зв'язок відзначається взаємоперетворювальним характером, оскільки й саморозвиток впливає на якість акмеологічної культури. Так, серед критеріїв і показників останньої принципово важливими є сформовані цінності саморозвитку, саморозвиток як зміст діяльності, креативність, що виявляється в ході саморозвитку, здатність осмислювати й трансформувати ситуацію з метою саморозвитку тощо. Отже, акмеологічна культура й саморозвиток є тісно пов'язаними феноменами. Слід наголосити, що для їхнього формування набуває значення ціннісна орієнтація особистості на самоздійснення, спрямованість на самовдосконалення, адекватна самооцінка індивідуального потенціалу, гармонійність самореалізації в різних життєвих сферах, високий рівень толерантності до невизначеності, гнучкість в організації діяльності тощо [14].

У психологічних наукових працях мова йде про акмеологічний розвиток і саморозвиток. Наприклад, А. Деркач зазначав, що найважливішим напрямом акмеології є визначення результативного потенціалу розвитку-саморозвитку індивіду й шляхів забезпечення його реалізації-самореалізації, самоствердження, самоздійснення. Сьогодні, як підкреслює науковець, проблема полягає в дієвій реалізації «Я-концепції» особистості [6, с. 139-140].

В. Максимова наполягає на необхідності дослідження закономірностей досягнення акме на кожному конкретному віковому етапі цілісного розвитку людини, а, отже, мова може йти про мікроакме й макроакме. Підвищити якість сходження до мікроакме можливо, якщо реалізувати в системі освіти умови, відповідно до яких зміст навчання має будуватися як людинознавство, виховання доцільно підпорядковувати меті формування життєвої стратегії

сталого розвитку особистості, є доцільним впроваджувати акмеологічне освітнє середовище в навчальних закладах [11, с. 14].

Переходячи до аналізу теорії діяльності як методологічного підґрунтя дослідження проблеми саморозвитку особистості, слід наголосити, що одним з перших науковців, хто розглядав це питання, був Л. Виготський. Науковець визнавав пріоритет навчання в розвитку, доводячи, що воно має бути джерелом нових якостей в розвитку особистості. Феномен «зона найближчого розвитку» відбиває необхідність організації спільної діяльності дитини й дорослого, за допомогою якого дитина починає виконувати те, чого вона раніше не могла зробити. Ті вміння та якості, яких дитина вже набула, складають зону її актуального розвитку. В цьому контексті П. Блонський доводив, що оволодіння знаннями є необхідною передумовою розвитку мислення.

Організація цілеспрямованої навчальної діяльності задля розвитку учнів у процесі засвоєння теоретичних знань досліджувалася В. Давидовим, Д. Ельконіним. Провідною передумовою формування навчальної діяльності виступає розв'язання навчальних завдань, що передбачає знаходження загального способу, котрий може бути застосований до багатьох конкретних завдань. У тих, хто навчається, доцільно формувати систему вмінь, які віддзеркалюють прийняття завдання, перетворення ситуації, котра в нього входить (пошук вихідного відношення предметних умов ситуації, що і є базою для розв'язання інших завдань; моделювання цього відношення), контроль і оцінка власних дій. Розвиток здійснюється на перетині усвідомлення учнем своїх обмежених можливостей і прагненням подолати цю обмеженість. В. Давидов зазначав, що змістом розвивального навчання є теоретичні знання, методом – організація спільної навчальної діяльності з розв'язання навчальних завдань, продуктом розвитку – психологічні новоутворення, характерні для певного віку [4].

Питання щодо методичного забезпечення розвивального навчання розглядалися Л. Занковим, який наполягав на необхідності розробки

індивідуальних варіантів (а отже, індивідуально відповідних траєкторій і маршрутів) розвитку особистості дитини.

Проблема розвитку інтелектуальних якостей у процесі навчання висвітлюються в наукових працях Д. Богоявленського, Н. Менчинської. Науковці наполягали на необхідності формування тих характеристик розуму, котрі спричиняють ефективність оволодіння знаннями й активність участі у пізнавальній діяльності, а саме продуктивність, самостійність, глибина й гнучкість розуму. Ці якості виявляються в мобільній перебудові накопичених знань і вмій відповідно до варіації умов. У цьому аспекті Є. Кабанова-Меллер наголошувала на доцільності формування вмій переносу знань у нові ситуації використання. Н. Кічук довела, що саме ці вміння і є основою для розвитку креативного потенціалу студентів.

Закономірності впливу поетапного формування розумових дій на загальний інтелектуальний розвиток досліджувався П. Гальперінім, Н. Тализіною. Так, П. Гальперін, виходячи з положення про існування орієнтовної та виконавчої частин розумових дій, розробив шість етапів їхнього формування (інтеріоризації): формування мотиваційної основи дії, схеми її орієнтовної основи, становлення матеріальної основи дії, формування дії у мовленні в голос, вживання дії у зовнішньому мовленні про себе, функціонування дії в розумовому плані. Ця теорія дозволяє значно скоротити час засвоєння навчального матеріалу й забезпечити ефективний розумовий розвиток і саморозвиток особистості, її пізнавальну мобільність, здатність до динамічної інтеріоризації – екстеріоризації знань.

Формування вмій до розвитку й саморозвитку є доцільною, системною діяльністю. Як відомо [3], система – це певним чином упорядковані компоненти, що взаємопов'язані між собою та репрезентують єдину цілісність. При цьому система відзначається наявністю структури і компонентного складу, набуттям нею таких інтегративних якостей, котрі не можуть бути зведені до характеристик окремого компонента, функціонуванням у полісистемному просторі як єдиної визначеної цілісності

(Б. Гершунський). До цих характеристик системи В. Заслуженюк, В. Семиченко додають існування певного обміну взаємовпливами верхніх і нижчих шаблів складових частин системи.

М. Каган наполягав на тому, що доцільно досліджувати систему з таких основних аспектів, як предметний (висвітлення змісту і закономірностей взаємозв'язку компонентів, ступеня складності системи (координація, субординація), виявлення ізоморфізму, гомоморфізму систем), функціональний (внутрішнє і зовнішнє функціонування системи), історичний (генетичний і прогностичний розвиток системи).

Формування компетентності саморозвитку як спеціально організований процес має відповідати вимогам до організації педагогічних систем. Так, В. Кушнір визначив перелік характеристик, які виявляються у функціонуванні педагогічної системи: активність, антиномічність, гетерогенність природи, співвіднесення опозицій, поліцентризм, полілогічність, нестійкість, хаотичність поряд із стійкістю і закономірністю.

У довідкових джерелах педагогічна система висвітлюється як сукупність взаємопов'язаних засобів, методів, процесів, котрі забезпечують створення цілеспрямованого, доцільно організованого педагогічного впливу на формування особистості з певною сукупністю якостей [3; 8]. Будь-яка педагогічна система на рівні педагогічних технік і прийомів відбиває ту парадигму, в контексті якої вона реалізується та яка сприяє оптимальному формуванню особистості із заданими характеристиками. Висока інформатизація суспільства, надзвичайно швидке зростання обсягу знань у світовому просторі актуалізувало проблему організації таких педагогічних систем, котрі забезпечували б оволодіння не лише знаннями й уміннями, але компетентностями, оскільки це і є передумовою ефективності творчості й особистісного функціонування у всіх сферах життя.

Міжнародна комісія Ради Європи розкриває компетентність як базові, кроснавчальні вміння, ключові кваліфікації, опорні знання. Експерти Ради Європи до структури компетентності відносять, окрім знань і навичок, ще й

комплекс ставлень, цінностей, підкреслюючи, таким чином, що це є спроможність особистості відповідати на індивідуальні й соціальні потреби, творчо застосовувати вміння в міжособистісних стосунках, кваліфіковано виконувати роботу відповідно до професійних стандартів [7, с. 8-9]. В цілому, ключові компетентності, на думку міжнародних експертів, сприяють досягненню успіху в житті, конкурентоспроможності людини на ринку праці, адаптивності робочої сили (чим впливають на скорочення безробіття), активізації інноваційних перетворень у суспільстві в умовах конкуренції, підвищенню ефективності функціонування соціальних інститутів [7, с. 8].

Як неодноразово наголошувалося в педагогічних джерелах (Н. Кічук, Я. Кічук, М. Князян), компетентність саморозвитку є однією з ключових у системі компетентностей фахівця (поряд із професійною, соціальною, комунікативною, полікультурною). М. Князян доводить, що компетентність саморозвитку є ключовою, наводячи такі аргументи: оскільки ця компетентність орієнтує на перспективне й постійне самовдосконалення, вона дозволяє особистості розв'язувати протягом життя й у різних галузях завдання із зростаючим ускладненням; основою компетентності саморозвитку є самозбагачення пізнавально-творчих можливостей, що суттєво впливає на оптимізацію професійного і соціально самовиявлення фахівця; саме компетентність саморозвитку дозволяє підвищити ефективність формування інших ключових компетентностей, що пов'язане з можливістю їхньої швидкої самодіагностики та самокорекції.

Висновки. Проблема саморозвитку особистості розглядається у психолого-педагогічній науці у площині гуманістичної педагогіки, в контексті якої саморозвиток є смислоутворювальною складовою частиною індивідуального й соціального зростання особистості, акмеології, що передбачає безперервність духовної еволюції особистості у процесі досягнення свого акме, теорії діяльності й системного підходу, котрі вимагають чіткого структурування як самого феномена саморозвитку, так і всіх педагогічних засобів його формування, компетентнісної парадигми, яка

спонукає до висвітлення саморозвитку як оптимального шляху самовиповнення, самоствердження, самовираження у множинній динамічно змінювальній реальності сучасного світу.

Перспективи дослідження цієї проблеми полягають у висвітленні засобів формування компетентності саморозвитку особистості майбутнього фахівця на етапі його професійної підготовки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Цілісність особистості як теоретико-прикладна проблема / І.Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 2008. – № 2 (59). – С. 40-49.
2. Боришевський М. Й. Духовні цінності як детермінанта розвитку й саморозвитку особистості / М. Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 2008. – № 2 (59). – С. 49-57.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
4. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М.: Интор, 1996. – 544 с.
5. Деркач А. А., Сайко Э. В. Самореализация как структурообразующий конструкт и процесс в онтогенезе (теоретико-методологическое обоснование) / А. А. Деркач, Э. В. Сайко // Мир психологии. – 2009. – № 2. – С.222-234.
6. Деркач А. А. Самооценка как структурообразующая процесса акмеологического развития / А. А. Деркач // Мир психологии. – 2005. – № 3. – С. 139-146.
7. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики: Колективна монографія / Колектив авторів: Бібік Н.М., Ващенко Л.С., Локшина О.І., Овчарук О.В., Паращенко Л.І., Пометун О.І., Савченко О.Я., Трубачева С.Е. / За заг. ред. О.В.Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. - 112 с.
8. Компетентність саморозвитку фахівця: педагогічні засади формування у вищій школі: Монографія / О. О. Біла, Т. Р. Гуменникова, Н. В. Кічук,

- Я. В. Кічук, М. О. Князян, С. О. Рябушко, Є. А. Улятовська / За ред. Н. В. Кічук. – Ізмаїл: ІДГУ, 2007. – 236 с.
9. Кремень В. Людиноцентризм в освіті: філософія нових підходів / В. Г. Кремень // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2006. – № 1. – С. 7-18.
10. Кремень В. Г. Трансформації особистості в освітньому просторі сучасної цивілізації / В. Г. Кремень // Педагогіка і психологія. – 2008. – № 2 (59). – С. 5-14.
11. Максимова В. Н. Акмеологическая теория в контексте проблемы качества образования В. Н. Максимова // Педагогика. – 2002. – № 2. – С. 9-14.
12. Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз: Монографія / В.П. Андрущенко, І.А. Зязюн, В.Г. Кремень, С.Д. Максименко, Н.Г. Ничкало, С.О. Сисоєва, Я.В. Цехмістер, О.В. Чалий / За ред. В.Г. Кременя. – К.: Наукова думка, 2003. – 853 с.
13. Савченко О. Я. Розвивальний потенціал змісту освіти у 12-річній школі / О. Я. Савченко // Педагогіка і психологія. – 2008. – № 2 (59). – С. 26-40.
14. Селезнева Е. В. Пространство целей человеческой жизни / Е.В. Селезнева // Мир психологии. – 2009. – № 1. – С.50-55.
15. Сухомлинська О. В. Розвиток особистості і освіта: історичний вимір / О. В. Сухомлинська // Педагогіка і психологія. – 2008. – № 2 (59). – С. 15-26.